

JAVNA SFERA IN POLITIČNA SUBJEKTIVITETA

Povzetek. Javna sfera je v sodobnih razpravah vse pogosteje opredeljena kot družbeni prostor, v katerem se odvija javno življenje, vse manj pa je zanimanja teoretikov denimo za vprašanje, kdo in na kakšen način je lahko v tem razpršenem prostoru različnih akterjev odgovoren za javno delovanje. Slednje je zajeto v pojmu politične subjektivitete, neatraktivno vprašanje, ali je v sodobnih demokracijah ta lahko tudi kolektivna, pa je v članku postavljeno izrecno. Besedilo opredeljuje, kaj sploh je politična subjektiviteta z vidika sodobnih teorij javne sfere. Pojem je tudi razmejen od postmoderne rabe identičnega izraza. Politična subjektiviteta, kakor jo opredeljuje članek, je podlaga za pripis neke politično relevantne odgovornosti akterjem. Subjektiviteta se vzpostavlja z obvladovanjem udejanjanjem različnih fragmentarnih interesov, ki so bodisi individualni bodisi kolektivni. To problematiko članek razčlenjuje skozi elemente Habermasove konceptualizacije javne sfere oziroma javnosti. Posebna pozornost je namenjena javni sferi funkcionalno delno ekvivalentnemu pojmu civilna družba in pa množičnim medijem. Članek sklene z mislijo, da je paradoksalno v imenu pluralizacije javnosti ali civilne družbe marginalizirati možnost formiranja nekega skupnega imenovalca v univerzalni politični subjektiviteti, četudi ta obstaja zgolj kot soglasna in s konsenzom sprejeta teoretska norma.

Ključni pojmi: javna sfera, Habermas, publiciteta, množični mediji, civilna družba

Subjektiviteta v prostoru družbene samorefleksije

Javna sfera se v sodobnih razpravah vse pogosteje nanaša na družbeni prostor, v katerem se odvija javno življenje. Deloma takšno razumevanje izhaja iz dejstva, da pojem javne sfere uporabljajo (seveda za različne namene) različne discipline, družboslovne, humanistične, tudi naravoslovne in tehnične, deloma pa iz drugih okoliščin, med katerimi velja izpostaviti iskanje razlag za »območja« in »družbene prostore« javnega transnacionalnega delovanja (npr. Mah, 2000; Dean, 2001; Staeheli in Mitchell, 2004). Med temi novimi okoliščinami, ki pogosto zahtevajo celo teoretski revizionizem javne sfere, jih večino diktirajo množični mediji (Keane, 2001; Sassi, 2001). Prostorsko razsežnost javnega delovanja nazorno izpostavlja Castells. »Ker so informacije in komuniciranje primarno locirane v diverzificira-

---

* Dr. Andrej Pinter, docent na Univerzi na Primorskem.

nem, vendar obsežnem medijskem sistemu, se politika vse bolj odvija v medijskem prostoru« (Castells, 2000: 507).

Sodobnejše opredelitve javne sfere, ki poudarjajo zlasti družbeni, medijski ali politični prostor, je smiselno obravnavati kot kristalizacijo in učvrstitev neke specifične pomenske razsežnosti pojma, s tem pa tudi določene »uporabne« vrednosti, ki ima transdisciplinarno rezonanco. Obenem pa žal tovrstne opredelitve tudi govorijo, da javna sfera kot teoretski pojem izgublja nekatere važne pomenske razsežnosti, s katerimi je bila poprej povezana. Javna sfera, kakor jo razumejo sodobne teorije, izgublja svojo starejšo generično vpetost v večpomenski, večvalenten nemški *Öffentlichkeit*; obnavlja se le vez z enostavnejšim angleškim izrazom *public*. S tem pozornost teoretikov javne sfere ni samoumevno usmerjena k vprašanju javnosti, publicitete, javnega značaja delovanja in celo tudi ne k javnemu mnenju (o tej samoumevni povezanosti glej Habermas, 1989; Calhoun, 1992). Danes zato sleherno konceptualno povezovanje javne sfere s politično relevantnimi in politično spornimi pojmi, kot so publiciteta in drugi, ki so navedeni zgoraj, zahteva od teoretikov dodatna opozorila. Za primer, nedavno objavljeni uvod v študij Habermasove teorije javne sfere (Goode, 2005) sploh ne omenja ideje publicitete izven konteksta najzgodnejših Habermasovih del o tem pojmu, čeprav se je denimo *teorija* javne sfere performativno vzpostavila ravno z zgodovinskimi tezami o načelu publicitete (Habermas, 1989; Calhoun, 1992; Eagleton, 1996).

Z vidika sodobnih teorij je zato smiselno javno sfero razumeti kot »prostor družbene samorefleksije«, torej kot komunikacijsko oblikovani prostor, ki je obče dostopen in ki je zmožen prenesti breme hkratne pozornosti dela ali morda kar celotne politično organizirane družbe, ter to pozornost še pretvoriti v neki emancipatorni učinek (Pinter, 2005: 17). Za sodobne teoretike javne sfere je tovrsten prostor, ter pripadajoči potencial pretvarjanja obče pozornosti, pretežno še vezan na administrativni okvir nacionalne države. Drži tudi, da je zaradi konvergence različnih konceptualizacij v tej točki zelo pomembno ohraniti konceptualno vez še z drugimi sorodnimi ali za teoretsko genezo sodobnih idej važnimi pojmi, ki se večinoma stekajo v starejši nemški *Öffentlichkeit*.

Med pojmi, ki so v tem oziru še posebej bistveni, se mi zdi nujno omeniti *subjektiviteto* oziroma določeneje *politično subjektiviteto*. Za pretežni del sodobnih teorij vez med javno sfero in (politično) subjektiviteto ni samoumevna. Kaj bi za potrebe tega članka veljalo razumeti s tem na prvi pogled jasnim, vendar nedoločnim izrazom? S pojmom subjektiviteta označujem kvaliteto, obeležje javnih akterjev, bodisi posameznikov bodisi skupin, zaradi katere njihova dejanja, mnenja oziroma volja *štejejo*. Zaradi politične subjektivitete te družbene in osebne prvine (denimo mnenja) vplivajo na javno dogajanje tako, da je mogoče za njihovo vsebino nekomu ali nečemu pripisati »politično odgovornost«. Zaradi politične subjektivitete je znano, kdo deluje, če deluje javnost; znano je, čigavo je mnenje, če je govor o javnem mnenju, in podobno. V tem prispevku me zanima predvsem takšna subjektiviteta, ki ima politično rezonanco kot kolektiviteta.

Takšna politična subjektiviteta opisuje specifično vrsto delovanja v javni sferi in zlasti tudi posebno vrsto učinkovanja. Politično subjektiviteto akterjev, bodisi kolektivnih bodisi individualnih, opredeljuje dejstvo, da jim je mogoče pripisati

nekaj politično relevantnega, recimo mnenje ali voljo. Subjektiviteta se tedaj vzpostavlja z obvladovanjem udejanjanjem različnih fragmentarnih interesov, ki so spet lahko individualni ali tudi kolektivni. Pojem politične subjektivitete zato ne predpostavlja zgolj pluralnost konstitutivnih interesov, iz katerih se racionalno oblikuje nekaj skupnega, ampak tudi povsem nazorno oblikovano parcialno identiteto akterjev, ki jo izražajo, oziroma virov politične subjektivitete; vedeti je treba, kdo v javni sferi »sporoča« in komu. Brez jasne subjektivitete je javno dogajanje razglašeno in razpršeno do takšne stopnje, da je popolnoma nepregledno.

Vprašanje je, ali je treba subjektiviteto zahtevati, jo priklicati kot ime oziroma oznako za poseben položaj, vlogo ali status, kot nakazuje zgodnja Habermasova teorija javnosti in javne sfere (1989), ali jo je mogoče z odgovornim uresničevanjem določenih vlog preprosto privzeti? Z vidika teorije javne sfere je tovrstna subjektiviteta kvaliteta, ki vznikata iz značilnosti in iz številnih priložnosti komunikacijskega oblikovanja volje, bodisi osebne ali skupne. Dahlgren denimo pravi, da je na ravni posameznika subjektiviteta ključna za sodelovanje v komunikacijski dinamiki sodobnih demokracij; na ravni posameznika je subjektiviteta opredeljena z mnenji, stališči, normami, vrednotami, informacijami, z znanjem, ki ga zmorejo izraziti akterji v javni sferi (Dahlgren, 1995: 21–22).

Subjektiviteta, kakor v članku uporabljam ta pojem, ni oznaka – naj bo to posebej jasno – za trendovsko, kritično in popularno karikiranje osebnega, »subjektivnega doživljanja« fragmentirane družbene stvarnosti, ki je značilno za različne postmoderne teoretike družbe. Postmoderna raba izraza subjektiviteta izvira iz ostrega razmejevanja med subjektom in objektom v teoriji družbe. Tipičen primer te rabe izraza je mogoče najti v spisu T. Bewesa o cinizmu in postmoderni politiki. Takole pravi: »Zavračanje ukvarjanja z objektom, ali celo nesposobnost za to, se lahko razkrije zgolj kot stanje *globoke negotovosti* človeškega subjekta. Za sodobno subjektiviteto je značilna neke vrste razdražena delno-stalna paraliza, povratek iz sveta v sebstvo, ali raztresen poskus, da bi v vedno ožje, čim bolj nespremenljive, pa seveda v vedno manj krhke, lomljive strukture, zajeli to, kar se zares zdi vedno bolj bežeče« (Bewes, 1997: 56). Izraz subjektiviteta, kakor ga uporabljam v tem članku, ni enak rabi iz navedenega odlomka; drži pa, da oba pomena izraza subjektiviteta, četudi postavimo za hip kvalifikacijo politična v oklepaj, vendarle nista povsem nepovezana, saj v ozadju sleherne aktualne razprave o posamezniku v sodobnih, politično organiziranih družbah »prežijo« ideje ne/racionalne subjektivne zavesti in s tem povezane konceptualne pasti. V ozadju vsake razprave o javni sferi, ki poskuša biti informirana z dilemami zahodne politične filozofije, tlijo prelomi kompleksne (zlasti kantovske in zatem tudi heglavske) filozofije subjektivnosti, ki predstavlja – gledano kronološko – nesporno izhodišče moderne teorije družbe, politike in tudi vseh sodobnih teorij javne sfere, naj te črpajo iz del Arendtove, Senetta, Rortyja, Rawlsa, ali Habermasa (glej tudi Pinter, 2005).

Za boljše poznavalce Habermasovih del, in s tem tudi genealogije teorije javne sfere, so pravzaprav vsakršne ideje subjektivnosti, subjektivitete in subjektivnega izkustva ali tudi subjektivne gotovosti nekoliko dvomljive. Te ideje, če jih obravnava dovolj abstraktno, v prvi vrsti merijo na posameznika in ga postavljajo ne le pred družbo, ekonomijo in državo, kot to postmoderna teorija družbe deklarativno

zahteva, temveč celo daleč pred civilizacijo, kulturo in različnimi referenčnimi skupinami oziroma skupnostmi primarnega oziroma kasnejših socializacijskih procesov. Take ideje, z vidika Habermasovega razumevanja javne sfere, postavljajo posameznika izven družbe in ga šele kasneje, že konstituiranega z lastnim dvomom, »globoko negotovostjo« ter osebno razcepljenostjo, vračajo spet v družbo negotovih in razdvojenih. Ideja gole subjektivnosti je (zlasti za zgodnjega) Habermasa tista zrela in odločno negativna formulacija, ki preti teoriji družbe, da zdrsne v solipsizem, in katere ranljivost je mogoče uvideti že v Kantovi politični filozofiji.

Ideje gole subjektivnosti imajo za Habermasovo kritiko racionalnosti in moderne enako negativen predznak, kot ga ima v njegovi politični viziji opus Foucaulta, Lyotarda, Heideggerja in Nietzscheja; za Habermasa je ideja gole subjektivnosti, ki mora biti ključna za poljuben sodobni pristop k pojmu javne sfere, ideja, ki grozi z dokončno fragmentacijo in zlomom na racionalnem mišljenju utemeljene moderne, politično ozaveščene in strukturno dovršene organizirane družbe. Tracy B. Strong in F. A. Sposito to znano oceno nazorno opišeta z naslednjo mislijo: »Habermas priznava, da je prispevek Kantove kritične filozofije k projektu moderne, ogromen; toda Kanta varljivo poudarjanje *načela subjektivnosti* v kritiki razuma zavezuje tudi k nepremišljenemu sprejemanju številnih negativnih kvalitete moderne, ki so jih tako učinkovito razkrinkali Nietzsche, Heidegger, Foucault in drugi *neokonzerватivni* misleci« (Strong in Sposito, 1995: 267–268). Ali drugače: »V filozofski utemeljitvi svoje pozicije Habermas argumentira v smeri preseganja klasičnega novoveškega razumevanja subjekta in subjektivnosti« (Škerlep, 1997: 167).

Če s teorijo javne sfere povežemo pojem politične subjektivitete, kakor sem ga očrtal zgoraj, se izkaže, da je *poleg* Kantove teze o moralnem naboju publicitete v politiki ter seveda tudi poleg njegove znamenite razmejitve med javnim in zasebnim, bistven še neki drugačen poudarek; gre namreč za premislek o posledicah podružbljanja, racionalnega koorientiranja skupnih dilem ter sporazumnega privzemanja vlog, vrednot in odgovornosti v politično organiziranih družbah. To pomeni odmik od koncepcije javne sfere, ki je spodbudila zgodnje teorije o tem pojmu in ki je za temelj Kantove teorije javnosti jemala prav pojem publicitete (Habermas, 1989; Calhoun, 1992). Povezava javne sfere z idejo politične subjektivitete pomeni tudi določen korak naprej v moji dosedanji aktualizaciji nekaterih kantovskih tem za potrebe teorije javne sfere (Pinter, 2004, 2005). Morda je v ožjem smislu, tj. z vidika analiziranja komunikacijskih procesov v prostoru družbene samorefleksije, politična subjektiviteta in geneza tega pojma v sodobnih teorijah javne sfere, to še celo bolj elementarno torišče kot navezava javne sfere na pravo oziroma na pravičnost! Vsekakor pa se mi zdi pričujoča zastavitev mnogo bolj daljnosežna kot postavitev arhimedove točke za teorije javne sfere v procese oblikovanja mnenj oziroma v menjenje (gl. Pinter, 2002). Predvsem se zdi pomembno, da v tej specifični zastavitvi bistvenih vprašanj, ki prežemajo praktično vse sodobne teorije javne sfere, namreč vprašanj normativnosti, emancipatornega naboja teoretskih pojmov in pa dilem o praktičnih ciljih novih teorij, ni potrebno opredeljevati povsem *ab ovo*.

Znano je po drugi strani, da kantovska politična filozofija ponuja jasne nastavke za odgovore na zgornja konceptualna izhodišča, vprašanje pa je, ali so za sodobne teorije javne sfere ti nastavki sploh potrebni in smiselni. Vprašanje je celo, ali ni

morda treba iti še dlje nazaj v tradicijo zahodne družbene in politične misli, da bi lahko ustrezno razumeli javno sfero kot prostor družbene samorefleksije. Moj odgovor je: da; vsekakor velja v premislek vključiti tudi teoretsko preambulo Kantove politične filozofije, ki jo je z naslovom *Družbena pogodba* in s svojimi drugimi spisi, »zakrivil« njegov neposredni veliki predhodnik, Jean Jacques Rousseau (gl. Pinter, 2005) – žal bi takšen korak pretirano presegel omejen okvir članka.

Vrnitev h Kantu z namenom, da bi obnovili emancipatorne vire modernističnega pojmovanja javne sfere, je v zadnjem času zelo pogosta; manj pogosto je morda osveževanje Rousseaujevih idej o javnosti in javnem delovanju, saj se z njegovim opusom praviloma identificira tako imenovana republikanska tradicija v politični filozofiji, ki s precejšnjimi dvomi gleda na idejo javne sfere in obuja denimo nekatere elemente sodobne teorije državljanstva, politične suverenosti in državljanske solidarnosti (Kymlicka, 2002). Tudi različna dela Hannah Arendt o javnosti in razmejitvi med javnim oziroma zasebnim je razmeroma preprosto povezati z nekaterimi Rousseaujevimi idejami. Kako daleč nazaj torej v zahodno politično filozofijo, da je konceptualna vez med sodobno javno sfero kot prostorom družbene samorefleksije in pa politično subjektiviteto kot virom politične odgovornosti lahko smiselna in teoretsko produktivna?

Vprašanje kaže zastaviti tudi nekoliko drugače, saj je ponovno prebiranje Kanta znotraj teorije javne sfere pogosto motivirano z idejo, da bi obnovili izhodišča za praktično osmišljanje javnega delovanja ali tudi za obuditev njegove znamenite, strpne deontološke etike (osnovni pregled nekaterih del te vrste sem že podal drugod; cf. Pinter, 2005). Če je sodobna javna sfera prostor družbene samorefleksije, kakšna je sploh lahko vloga racionalističnih, razsvetljenskih in/ali modernističnih teoremov o politični subjektiviteto?

Razpršitev javne sfere

Ni se težko strinjati z oceno, da v zadnjem času nihče ni prispeval več in tehtneje k razumevanju javne sfere od slovitega nemškega teoretika Jürgena Habermasa. Prav tako ni težko poiskati številnih interpretacij njegovih idej v zvezi s tem aktualnim teoretskim pojmom, ki merodajno razgrinjajo bistvene implikacije in tehtno presojujejo Habermasov vpliv na sodobnike (npr. Calhoun, 1992; Hahn, 2000; Crossley in Roberts, 2004). Skladno z naslovnim problemom tega članka bi želel ob znanih ocenah o pomenu Habermasovega dela za sodobno družbeno in politično misel izpostaviti specifičen poudarek, ki se nanaša na oblikovanje odnosa med politično subjektiviteto in javno sfero. Izhodišče je ugotovitev, da je že z epohalno študijo o *Strukturnih spremembah javnosti* opozorjeno na dejavnike oblikovanja politične subjektivitete v moderni (liberalni) javni sferi oziroma javnosti (Habermas, 1989). Zdi se mi, da je prav ta vidik eden od pomembnih razlogov za aktualnost omenjenega dela tudi v času, ko so se dejstvene in normativne okoliščine javnega delovanja že spremenile; ko je Habermas tudi sam prenovil in spremenil nekatere svoje poglede na javno sfero.

Zorni kot pričujočega besedila je postavljen v jedro Habermasove kritične teorije družbe, izhodišče iskanja odgovorov pa je izpeljano iz prehoda med njegovo

zgodnjo in kasnejšo teorijo javnosti oziroma javne sfere. Z dolžnim spoštovanjem je tako Habermasovemu opusu izkazano prvenstvo pri razkrivanju te pereče problematike, obenem pa je iskanje odgovorov do Habermasovih lastnih zaključkov tudi kritično. Švedski teoretik Peter Dahlgren je tovrstno priznavajočo in kritično držo – v njegovem primeru prav tako v odnosu do Habermasovega dela – opisal kot pozicijo »kritične solidarnosti« (Dahlgren, 1995: 98).

Habermas je v *Strukturnih spremembah javnosti* s kompleksno analizo »rezonirajoče javnosti« kot kolektivnega akterja družbenega in političnega življenja postal jasen in izrecen temelj za opredelitev politične subjektivitete v sodobnih nacionalnih državah. Uveljavitev rezonirajoče, meščanske javnosti je bil zanj pomemben znak modernizacije države v Evropi. Morda za uvod nekoliko daljši citat.

V sloju preoblikujočega se meščanstva, kot je v *Strukturnih spremembah javnosti* razlagal Habermas, »so oblasti izzvale nekakšno resonanco, ki je povzročila, da so *publicum*, abstraktni nasprotek javne oblasti, začeli dojemati kot protitež, kot publiko *meščanske javnosti*, ki je tedaj nastajala. Taka javnost se je namreč razvijala v enakem obsegu kot javni interes za zasebno sfero meščanske družbe, ki ni bil več le stvar oblasti, temveč so ga podložniki zaznali kot svojega lastnega. (...) Razmerje med oblastmi in podložniki je s tem zdrsnilo v nenavadno ambivalentnost javne reglementacije in zasebne iniciative. Tako se je problematiziralo tisto področje, v katerem je javna oblast s pomočjo kontinuiranih upravnih aktov vzdrževala povezavo z zasebniki« (Habermas, 1989: 37). Politična oblast in uprava absolutistične države sta potemtakem nevede ali morda tudi vede sprožili profiliranje *subjektov javnega delovanja* v političnih zadevah, med državljani (oziroma med njihovim delom) pa se je tudi porajala zavest o nujnosti skupnega nastopa proti političnim oblastem zaradi uveljavitve oziroma uresničitve nekaterih vitalnih interesov.

Meščanska javnost se je po zlomu fevdalnega družbenega reda oblikovala iz množice rezonirajočih skupin, iz literarnih salonov in kavarniških združb. V tej obliki je svojo politično subjektiviteto črpala iz predhodnih nosilcev osebne razsvetljenosti in rezoniranja (Habermas, 1989: 42). Drugače rečeno, politična subjektiviteta meščanske javnosti kot celovitega in homogenega kolektivnega akterja se je razvila iz razsvetljenske podobe politično aktivnega zasebnika, individuuma, ki v prostor javnosti vstopa z že izdelano interesno agendo in sposobnostjo rezoniranja. Ta kantovska podoba je transcendirala v normativno predstavo urejene skupine oziroma kritične javnosti. K povezanosti različnih in razpršenih skupin pa je prispeval tisk (Habermas, 1989: 26–105). S tem je meščanska javnost postala nosilec kritičnega razuma in kritične publicitete, ki je zasebnikom omogočala posredno sodelovanje pri določanju in podeljevanju politične legitimnosti (Habermas 1989: 296).

Vendar je v tem pogledu tisk povzročil dvojni učinek. Tisk ni bil več le medij homogene javnosti *nasproti* institucijam oblasti, pač pa je kmalu postal pluralen forum za javno izražanje mnenj (Habermas, 1989: 209). Modernizacija evropskih držav, ki je spodbujala razvoj množičnega komuniciranja, je bila v določenem oziru zagotovo disfunkcionalna za razvoj homogene politične subjektivitete. Oddaljevanje od oblike političnega delovanja, ki jo je vzpostavila meščanska javnost, oziroma razblinjanje liberalnega modela javne sfere, o katerem je govorila knjiga *Strukturne spremembe javnosti*, je odpravilo potrebe po interesno in mnenjsko enotni publikli.

Z razvojem nacionalnih držav je javna sfera postajala prostor konfliktnega soočanja javno izraženih mnenj, ki se potegujejo za uresničitev specifičnih interesov, in ne več prostor razsvetljenega usklajevanja mnenj oziroma iskanja ustrezne formulacije skupnega interesa (Habermas, 1989: 298).

Na teoretski ravni je »odkritje« meščanske javnosti in liberalne javne sfere kot dejavnikov modernizacije za Habermasovo zgodnjo predstavo o javnosti in javni sferi pomenilo možnost drzne teoretske posplošitve. Z učvrstitvijo *meščanske javnosti* kot neke vrste idealno-tipske kategorije je nakazal bolj ali manj premočrtne razvojne procese, ki so po njegovi oceni prek dozorevanja nacionalnih držav vodili oblikovanje sodobnih evropskih demokracij. V nekem intervjuju je Habermas celo omenil, da je bila ta ideja zasnovana kot »poskus z novimi sredstvi nadaljevati hegeljanski in weberjanski marksizem iz dvajsetih let devetnajstega stoletja« (Habermas, 1992b: 148).

Meščanska javnost, ki jo je skiciral Habermas, je bila za njegovo zgodnjo teorijo v bistvu nosilec oziroma subjekt javnega mnenja; nesporno jo je razumel, kot da je kolektivni akter, ki je izražal politično voljo in s tem homogeniziral posamezne državljane v nastopu proti oblasti države; kasneje je javnost kot taka zase tudi izrecno »zahtevala ime« (Habermas, 1989: 16, 36).¹ Ali drugače: »'Javnost' kot izobraženo meščanstvo so vse pogosteje obravnavali kot kontrapunktni glas kritike proti arbitrarni državi« (Peters, 1995: 9).

Glede na naslovni problem je važno omeniti, da je Habermas s kritiko Kantove politične filozofije izpeljal priložnost za svoj (bolj ali manj izviren) poudarek o razumu, racionalnosti in izkustvu kot antagonističnih epistemičnih kategorijah, ki temeljijo v kompleksnem območju *intersubjektivnosti* (npr. Cohen in Arato, 1994, Bohman, 1996; Škerlep, 1997; Lavine, 2000; Young, 2000; Keane, 2001). Za razvoj sodobnih teorij javne sfere je učinek vztrajanja pri konstitutivni vlogi »intersubjektivnosti« praktično teleološka ideja o konsenzu in racionalnemu usklajevanju partikularnih, osebnih mnenj v argumentirani razpravi (Habermas 1984, 1989).²

Naj v tem smislu le še strnem konceptualno ozadje za to klasično idejo politične subjektivitete. Gre za tiste ideje, zaradi katerih je v zgodnji teoriji javne sfere opazi-

¹ Zaradi homogenizacije posameznih interesov v skupni, v odločno javen in kolektivni izraz volje, torej v bolj ali manj enotno javno mnenje, je meščanska javnost zamegljevala razlike med posameznimi motivacijami za ta skupni interes in s tem tudi v bistvu razlike med posameznimi državljani (npr. Eley, 1992; Fraser, 1992; Habermas, 1992). Najbolj sistematično je na tovrstno uravnavanje razlik v izrazih skupne volje opozarjala feministična kritika zgodnje Habermasove teorije javnosti in javne sfere (Landes 1988; Fraser, 1992; Benhabib, 1992, 1997). Več o tem glej tudi v Pajnik (2005).

² Intersubjektivnost je za Habermasovo teorijo komunikativnega delovanja vselej komunikacijsko strukturirana, vzpostavlja pa se z usakdanjim jezikom, govorom ter družbenim kontekstom jezikovnega procesiranja, interpretacije oziroma podajanja mnenj (Habermas, 1984; gl. Škerlep, 1997; Goode, 2005). Ne poznam pa primera iz tuje – seveda tudi ne iz domače – literature, ki bi genezo Habermasovega razumevanja intersubjektivnosti sledil do dela o logiki družbenih znanosti. Zanimivo je, denimo, da tam Habermas intersubjektivnost preiskuje v okviru hermenevtike in sporazumevanja. Tako raziskuje fenomen »prekinjene« intersubjektivnosti (cf. Heinrich). V eni svojih sklepnih ugotovitev Habermas celo zapiše, »dovršeno ustrojen jezik (ang. regimented language), ki je prekril vse svoje notranje vrzeli, bi se moral monadično zapreti zunanosti. To torej pomeni, da je govorni protest (ang. protest in speech) hrbtna plat hermenevtičnega razumevanja, ki premočča ohranjeno razliko in preprečuje, da bi se komuniciranje prelomilo. Zmožnost rekonzilijacije leži v prevajanju« (Habermas, 1990: 151)!

ti predpostavko o normativni in zgodovinski enotnosti javnosti (1989; Calhoun, 1992; Hahn, 2000; Crossley in Roberts, 2005).

Z vidika teorije javne sfere so s takšno predstavo o homogenosti javnosti kot akterja in z idejo politične subjektivitete v prostoru družbene samorefleksije povezani vsaj trije poudarki, ki so bili prisotni v nekoliko starejši literaturi o javni sferi, danes pa žal niso več tako samoumevni sestavni deli teoretske literature; to so (1) izrecni poudarki o političnem delovanju, funkcijah in učinkih javnosti, (2) o javnem mnenju kot instanci legitimnega političnega nadzora in (3) o komunikativnem oblikovanju skupne politične volje. Sodobne teorije javne sfere seveda omeenjajo vse našete pojme, zlasti v povezavi z aktualnimi vizijami deliberativne demokracije, toda z manjšo vlogo, kot jih imajo pri zgodnjem Habermasu. Vsekakor so ti poudarki bolj sporni in niso sprejeti z nedeljenim odobravanjem, kot to velja za izrazito, soglasno izpostavljenost prostorske razsežnosti in družbene samorefleksije, ki je značilna za sodobne teorije javne sfere.

Habermasov pogled na zgoraj našete ideje se je v zadnjem desetletju spremenil. Zanj je zdaj javna sfera »družbeni pojav, ki je prav tako elementaren, kakor delovanje, akter, združba, ali kot kolektiviteta, vendar pa se izmika običajni sociološki konceptiji 'družbenega reda'. (...) Javno sfero je najbolje opisati kot omrežje za komuniciranje informacij in stališč« (Habermas, 1996: 360). Pomembno je, da je javna sfera opredeljena kot elementaren pojav, ki ni samo akter, ne združba, ne kolektiviteta. Zakaj Habermas izrecno omenja te pojme? Predvsem zato, ker v njegovem zgodnjem delu javnost ni označevala zgolj prostora, ampak aktivno delujočo kolektiviteto, ki se je postavila nasproti institucijam politične oblasti in ki je proizvajala skupno, rezonantno voljo.

V zgornjem odlomku je mogoče razbrati tudi neko obžalovanje za močjo, ki je bila v zadnjem času izgubljena. Javnost, ki je imela kot osrednji akter javne sfere sposobnost, da ovrže politične odločitve (denimo politično inercijo administrativnega aparata države ali tudi ekonomskih monopolov političnih oblasti), ki si je prisvajala mehanizme političnega vpliva in ki se je tudi sama lahko drznila odpreti prostor odločanja v zvezi s skupnimi vprašanji, se je razblinila in postala predvsem družbeni prostor, kjer se te iste »politične funkcije« oziroma vloge odvijajo fragmentarno. Mogočne sile, ki bi nadzorovala delovanje oblasti in ki so jo nekoč politične oblasti celo naslavljale s specifičnim imenom, v sodobni javni sferi – tako Habermas – praktično ne moremo več prepoznati. Prepoznamo le še areno konfliktnih interesov, v kateri izbrani občasno preglasijo preostale in kjer drzne družbene oziroma politične skupine občasno prevzamejo pobudo v zvezi s temami javnega življenja.

Kje je torej danes politična subjektiviteta, ko javna sfera ni več izenačena z javnostjo kot kolektivnim akterjem? Kdo oziroma kaj sploh lahko prevzame pobudo, ko gre za komunikativno oblikovanje skupne politične ali/in družbene volje? Imajo prav kritične ocene, da zmorejo učinkovito politično subjektiviteto zgolj začasno vzpostaviti le še rezultati javnomnenskih glasovanj, ki voljo ljudstva preprosto preštejejo?

Usklajeno javno delovanje kljub dehomogenizaciji mnenj, volje in akterjev

Po oceni različnih avtorjev je bila v polpretekli zgodovini subjektiviteta, ki je zmogla kot kolektivni akter oblikovati učinkovito skupno voljo in jo izraziti skozi mnenja ali druge oblike te volje, očitna teoretska in praktična stvarnost. Ulrich Beck je nedavno zapisal: »Družbeno najbolj osupljiv in presenetljiv pojav iz osemdesetih, pa obenem morda tudi najmanj razumljen, je nepričakovana renesansa politične subjektivitete, in sicer tako zunaj kot znotraj institucij. V tem smislu ne zakrivimo nobenega pretiravanja, če rečemo, da so skupine državljskih iniciativ moč prevzele v političnem smislu« (Beck, 1997: 100). Beck je imel pri tej tezi zagotovo v mislih demokratizacijske procese v Vzhodni in Srednji Evropi. Pomembno je, da se poleg pojma javna sfera, ki je osrednje vodilo pričujočega zapisa, s to njegovo oceno razpira pogled tudi na druge sorodne izraze, zlasti na pojem civilna družba v kontekstu sistemske tranzicije totalitarnih držav.

Se mar politična subjektiviteta razblini, ko javnost preneha biti strnjeno »telo« in se pretvori v prostor, kjer poteka urejeno, demokratično javno življenje? Je osnovni razlog za takšen proces prevlada manipulativne publicitete, kot je napovedoval že Habermas (1989)? Toda zaton kritične publicitete je lahko kvečjemu simptom, zgolj površinski znak globljega razloga, ki zmore opisati in morda pojasniti »desubjektivizacijo« javnosti, ne more pa biti gibalno politične subjektivitete same. Ob tem vprašanju je sodobna teorija javne sfere nemočna. Na neki točki razvoja idej o javni sferi, zlasti v kontekstu razprave o obnovi kritične teorije družbe, se je zazdelo, da dva sorodna teoretska pojma, javna sfera in civilna družba tekmujeta za isto konceptualno nišo (Cohen in Arato, 1994). Zdelo se je, da je civilna družba, ki opisuje *območje* kritične publicitete in s katerim je zajeta antagonistična srž javnega komuniciranja, ustrezen pojem za prepoznanje in opis abstraktne družbene kategorije, ki lahko deluje kot kolektivni politični akter. Ta vtis je bil tako močan, da so se nekateri avtorji sistematično zatekali k izmenični oziroma hkratni rabi obeh pojmov, kot da jih je mogoče teoretsko povsem izenačiti (npr. Pérez-Díaz, 1998; Zaret, 1998; Dean, 2001; Hauser, 2001; Sassi, 2001). Površnemu opazovalcu utegne biti zato razlika med javno sfero in civilno družbo majhna in nepomembna. Oba pojma nastopata v okviru teorij demokracije in za oba velja, da imata emancipacijski naboj, s katerim na normativni ravni zajemata skrite potenciale demokratičnega izražanja. Od tod njuna funkcionalna ekvivalentnost, zaradi katere je razlika med enim in drugim pogosto prekrita.

Z vidika naslovnega problema tega članka bi bilo pomembno določiti, ali in v kolikšni meri se pojmi »javnost«, javna sfera in civilna družba med seboj prekrivajo, ko opisujejo politično subjektiviteto v sodobnih demokracijah. Pojem civilne družbe namreč omogoča premislek o kolektivnem akterju demokratične politike, ki se je dodobra zabrisal v sodobnem pojmovanju javne sfere. Ponuja se celo teza, da je teorija civilne družbe na neki točki prevzela politično subjektiviteto iz območja javne sfere in javnost preimenovala v antipod države, kot jo poznamo v klasični družbeni in politični filozofiji. Ta teza postavlja pod vprašaj meje med pojmi javna sfera, javnost in civilna družba (Keane, 2001).³

³ Vrhunec nejasnosti in tudi poskus za reševanje napetosti med obema pojmomoma je bil izražen v vprašanju, ki si ga je zastavil Habermas v revizijah svoje zgodnje teorije javnosti. Zaključno poglavje

Ideja civilne družbe, njeno »ponovno odkritje«, kot se je izrazil Habermas, je bila v ospredju družboslovnega zanimanja v osemdesetih in v začetku devetdesetih let. V tem času je civilna družba opisovala homogeno družbeno subjektiviteto, ki iz neformalnih asociacij zraste kot razmeroma enoten kolektivni akter in vzpostavi antagonističen odnos do državne oblasti ter s svojim delovanjem opredeli tudi neko specifično območje javnega izražanja (neko »civilno« sfero). Civilna družba je dobila imena, ki so izvirala iz množičnih gibanj, kot so *Glasnost*, *Solidarnost* in podobno. Enako kot meščanska javnost je torej civilna družba privzela politično subjektiviteto, ki so jo pripoznale tudi politične oblasti.

Po mnenju Cohenove in Arata je demokratizacija v nekdanjih socialističnih državah Vzhodne Evrope pokazala, da je vzpostavitev avtonomne družbe nasproti državi in tudi nasproti območju ekonomije proces, ki zahteva »aktivno politično subjektiviteto« (Cohen in Arato, 1994). V državah Vzhodne Evrope se je ta politična subjektiviteta izrazila v dejanjih posameznikov ali skupin, ki so zase zahtevali ime civilna družba in kritično nastopali proti institucijam oblasti.⁴ Izkušnja Vzhodne Evrope je torej pokazala, »da mora biti akter oziroma subjekt transformacije neka neodvisna ali celo samo-organizirajoča družba, ki ne stremlje k družbeni revoluciji, ampak k strukturni reformi od spodaj« (Cohen in Arato, 1994: 32).

To je seveda samo en pogled na pojem civilne družbe. V teoretskem smislu je empirični nastanek tako opredeljene civilne družbe vezan na prepoznaven skupni interes, načelo solidarnosti pa jo razmejuje od področij, kjer družbena razmerja urejata moč oziroma kapital (Cohen in Arato, 1994; Habermas, 1992; Keane, 2001; Seligman, 1992). Cohenova in Arato sta civilno družbo opredelila kot strukturo, ki omogoča socializacijo in združevanje in se obenem uresničuje z oblikami organiziranega delovanja; pojem tako vključuje »vse institucije in oblike združevanja, ki za svojo reprodukcijo zahtevajo komunikativno interakcijo« (Cohen in Arato, 1994: 42).

Za razliko od sodobnih teorij javne sfere so v teoriji civilne družbe skupno in organizirano delovanje ter oblike združenosti, ki so idejna in družbena podlaga za skupno delovanje, obravnavane kot dejstvo. Združenost je celo ključna premisa teorije civilne družbe, saj vključuje vrednote solidarnost, vzajemnost in altruizem. Medtem ko javna sfera univerzalizira družbeno sožitje s postuliranjem kritičnega

---

znamenitih revizij je namreč naslovil z dilemo »civilna družba ali politična javna sfera« (Habermas, 1992a: 452). Pri tem je opozoril na razlike v politični tradiciji zahodnoevropskih demokracij in nekdanjih socialističnih držav. Zapisal pa je tudi, da je »osrednje vprašanje iz Strukturnih sprememb javnosti danes obravnavano v okviru 'ponovnega odkritja civilne družbe';« s čimer je očitno želel še dodatno opozoriti na prekrivanje. Ena od zaključnih in podobno poantiranih misli iz tega polemičnega poglavja v Habermasovih revizijah vodi k delu Jean Cohen in Andrewa Arata, ki sta pravzaprav le nadaljevala usmeritev Habermasove kritične teorije družbe, nista pa uspela razrešiti napetosti med naštetimi pojmi (Cohen in Arato, 1994).

⁴ Zanimivo je omeniti, da so nekateri avtorji iz Vzhodne in Srednje Evrope idejo politične subjektivitete opredelili celo kot vodilo revolucionarnega dogajanja. Vzpostavitev politično relevantne subjektivitete so v tem smislu videli ne le kot pogoj, ampak celo kot končni cilj reform. Poljski teoretik Jakubowicz se je denimo skliceval na svoje sodobnike, ki so poljsko *Solidarnost* interpretirali kot stremljenje k uresnitvi možnosti posameznikov ali skupin za obvladovanje lastne (politične) usode oziroma za samoodločanje. Reforme družbenega in ekonomskega sistema naj bi imele v tej luči za svoj končni cilj zagotovitev možnosti, da bi posamezni državljani in skupine lahko delovali s pozicije legitimnega političnega subjekta (Jakubowicz, 1992: 168–169).

rezoniranja, je za teorijo civilne družbe predpostavljeno, da subjektiviteto tvori homogeno in moralno poenotena politična skupnost. Manj poudarka – v primerjavi z idejo javne sfere – teorija civilne družbe namenja iskanju možnosti za obnovo formaliziranih načinov za razreševanje sporov ali nasprotij med interesi, ki bi bili lahko skladni z globljim ustrojem demokratičnih držav. Civilna družba kot kolektivni akter ima tako podobna obeležja kot denimo meščanska javnost v Habermasovi zgodnji teoriji, saj si prizadeva prenoviti izvajanje oblasti z novim načinom izvajanja moči ter tako za vse zagotoviti večjo stopnjo participacije in demokratičnosti v političnem odločanju (Habermas, 1989).

Z vidika naslovnega problema je bil problem teorije in tudi prakse civilne družbe v tem, da se je s tranzicijskim procesom tudi sama civilna družba spremenila. Cohenova in Arato s tem v zvezi omenjata predvsem idejo »samooomejevanja« (Cohen in Arato, 1994: 16, 32, 68). Po njuni oceni so izkušnje z opozicijo avtoritarnim partijskim sistemom prinesle tudi važno spoznanje, da dejansko obstoječe civilne družbe ni mogoče ohraniti v enakem stanju pozornosti in v enakem obsegu učinkovitosti, ko se izkaže, da so odveč radikalni projekti glede reformiranja državnih birokratskih mehanizmov, glede odprave sistematičnega omejevanja pluralnosti in strpnosti ter centralističnega upravljanja državnega gospodarstva. Uspeh in tudi na novo vzpostavljena kultura demokratičnosti ter nadzorovanja oblasti, ki je bila zagotovljena s prenovo naštetih področij, je izčrpala osnovne motivacijske dejavnike, s katerimi se je civilna družba lahko oblikovala kot kolektivni akter. »Tovrsten razplet vodi v kolaps tistih oblik samoorganiziranja, ki so bile v mnogih primerih osnovni nosilci revolucionarnih procesov: revolucionarnih združb, svetov in gibanj« (Cohen in Arato, 1994: 16). Skladno s to teorijo so se civilne družbe iz Vzhodne in Srednje Evrope obdržale tudi po vzpostavitvi demokratičnih držav zaradi samooomejevanja pri izražanju svojih zahtev in zaradi spojitve s klasičnimi praksami, ki so jih uveljavile zahodne demokracije. V tem smislu se spremeni tudi struktura in delovanje iste civilne družbe, ki je prispevala k demokratizaciji držav. »Nadaljevanje vloge civilne družbe po točki prenove je mogoče povezati z domestikacijo, demobilizacijo in relativno atomizacijo« (Cohen in Arato, 1994: 16).

Obdobja demokratizacije torej ni mogoče enoznačno preslikati v razmere zrelih demokracij. Relativna atomizacija je proces, ki ni bistveno drugačen kot razpršitev javne sfere na posamezne javnosti, kar zadeva politično subjektiviteto. Smemo celo reči, da je s tega zornega kota učinek atomizacije civilne družbe identičen de-subjektivizaciji javne sfere oziroma javnosti. Vprašanje je torej, kako po spoznanju o atomizaciji civilne družbe v razmerah zrele in urejene demokratične kulture njeni zagovorniki obravnavajo kolektivno politično ali družbeno delovanje? Sistematična analiza teoretskih in praktičnih virov civilne družbe je Cohenovo in Arata v njuni klasični študiji pripeljala do zaključka, da je mogoče spojiti ideji civilne družbe in demokratične politike skozi tako imenovana »množična družbena gibanja« in »državlansko nepokorščino«. Okvir te spojitve je še vedno ostala Habermasova dvodelna podoba sodobne družbe, v kateri je osnovna konceptualna razmejitev postavljena med življenjskim svetom in političnim sistemom. Sklep tako izpeljane teorije civilne družbe je vsekakor, da ni mogoče podati rešitve za homogeno politično subjektiviteto, ki je v podobi kritične javnosti znana iz idealizacije modela

liberalne javne sfere. Množična družbena gibanja in primeri nepokorščine predstavljajo radikalne oblike izražanja interesov in niso namenjeni homogenizaciji javnosti kot celote, pač pa k prenovi politik ali političnega sistema zaradi partikularne problematizacije večje skupine posameznikov ali večje skupine skupin.

Množični mediji in »umišljanje« javnosti

Desubjektivizacija vsaj na videz homogenega javnega življenja, in zlasti fragmentacija javnosti kot kolektivnega akterja, je pretežno razlog, da je mogoče v sodobnih demokracijah oziroma v sodobnih demokratično urejenih nacionalnih državah kljub javni sferi kot normativno, ustavno in pravno zagotovljenem dejstvenem prostoru družbene samorefleksije zelo preprosto zamegliti politično relevantno odgovornost konkretnih akterjev. Podoben učinek, tj. razpršenost posledic dejanj različnih individualnih ali kolektivnih akterjev v javnem življenju, je v zgodovini proizvedla tudi atomizacija civilne družbe. Čeprav sta pojma javna sfera in civilna družba v ozkem smislu družbeno konstruktivnega, četudi drznega, kritičnega in/ali revolucionarnega razpiranja možnosti za antagonistično komuniciranje nasproti nosilcem politične moči enakovredna funkcionalna ekvivalenta, je razumljivo, da se v nadaljevanju osredotočam predvsem na teorije javne sfere. Morda argumentacija iz predhodnega poglavja glede teoretskih oziroma konceptualnih zadreg civilne družbe ni dovolj prepričljiva, vendar tudi ni videti, da bi, obratno, osrednji teoretiki civilne družbe uspeli izničiti argumente, s katerimi si k večji demokratizaciji vsem skupnega prostora družbene ali morda tudi politične samorefleksije prizadevajo zagovorniki pojma javna sfera (gl. denimo Keane, 1991, 2001; Cohen in Arato, 1994). Javnost in javna sfera pač še vedno izražata vodilne ideale sodobne demokratične politike.

Eden od možnih odzivov na popularizacijo javne sfere kot normativnega pojma, tj. kot pojma, ki omogoča ostro kritiko sodobnih demokracij in demokratičnega manka, je vsekakor analiza množičnega komuniciranja, množičnih medijev in njihovega učinkovanja na oblikovanje tiste politično relevantne »subjektivitete«, ki lahko privre iz procesov recepcije medijskih vsebin. Zopet je treba, da bi lahko razumeli ta možni odziv v teoretski literaturi, zorni kot postaviti v izhodišče sodobnih konceptualizacij javne sfere, namreč k Habermasu. Omenjeno je že bilo, da je zgodnja Habermasova teorija medije v obdobju vzpona kapitalizma opisovala kot dvo-
lične dejavnike vzpostavljanja in obenem fragmentacije razmeroma strnjene in enotnega kolektivnega akterja v javni sferi, tj. meščanskega razreda. Publiciteta je s tem postala očiten dejavnik zatona razsvetljenske predstave o javni rabi razuma v skupnem pretresanju spornih vprašanj; kajti: »kritično publiciteto je izrinila manipulativna« (Habermas, 1989: 197). Kasnejša Habermasova teorija javne sfere, ki je nastala v okviru njegove diskurzivne teorije prava in demokracije, je množičnim medijem pripisala novo vlogo: vlogo odločilnega člana v alarmnem sistemu demokratičnih družb, ki ga lahko učinkovito uporabljajo tudi različne konkretne javnosti oziroma publike (1996: 376). Čeprav Habermas izrecno priznava, da ni mogoče enoznačno in preprosto ugotoviti, kako poteka interpretacija medijskih vsebin med občinstvi, v njegovi kasnejši teoriji javne sfere ni nikakršnega dvoma o tem, da

mediji usmerjajo našo pozornost in da medijske vsebine ponujajo nekatere prepoznane strategije interpretacije javnih vprašanj (Habermas, 1996: 377).

To izhodišče, v katerem sta zajeti obe Habermasovi konceptualizaciji javne sfere, zgodnja (Habermas, 1989, 1992a, 1992b) in kasnejša (Habermas, 1996, 2001), razkriva precejšno – z vidika proučevanja komunikacijskih procesov v sodobnih družbah tudi konceptualno nedopustno – nejasnost o odnosu med medijskimi občinstvi in politično artikuliranimi kolektivnimi akterji v prostoru družbene samorefleksije, ki so pripravljeni za svoje družbeno delovanje prevzeto določeno odgovornost pred forumom splošne javnosti.

Jasno je sicer, da se javnosti v Habermasovi zreli teoriji pluralizirajo, da jih, skratka, glede na svojo zgodnjo teorijo razčleni in interesno razprši; ta sprememba je posledica kritik s strani Nancy Fraser in kasneje tudi drugih avtorjev (cf. Calhoun, 1992; Hahn, 2000; Crossley in Roberts, 2005). Ni pa jasno, kako – če sploh lahko – iz razpršenih procesov recepcije medijskih vsebin nastaja neprekinjena povratna vez med mediji kot institucijami z družbeno vlogo ter artikulacijo mnenj, interesov ali volje v javni sferi, ki je lahko objekt odgovornosti posameznih akterjev, bodisi individualnih bodisi kolektivnih. Kakšna je torej, če sploh, možnost, da medijska občinstva postanejo rezonirajoče in artikulirane javnosti? Kakšna je možnost, da se medijsko občinstvo kot celota preobrazi v javnost kot ljudstvo?

Po eni strani daje Habermasova zgodnja teorija vtis, da sodobni mediji s fragmentacijo interesov onemogočajo oblikovanje racionalne in homogene javnosti in da se je v bistvu skozi razvoj modernih demokracij *publikum* kot povezani subjekt skupne sodbe razkrojil v občinstvo, ki ni kaj več kot razpršeni objekt javnega govora in oris hkratne pozornosti. Po drugi strani daje Habermasova kasnejša teorija javne sfere vtis, da so množični mediji lahko orodje signalnega delovanja različnih, šibkih ali krepkih javnosti, ki skozi učinkovito opozarjajo na aktualne družbene probleme in dileme. Toda ni jasno, kako – če sploh – recepcija medijskih vsebin proizvede tudi javno delovanje; ali drugače, kako recepcija medijskih vsebin povzroči interes za tovrstno uporabo množičnih medijev?

Je upravičeno reči, da so s teoretskim priznanjem o pravilnosti tako imenovane alarmne »funkcije« medijev in pa s hkratnim teoretskim pristankom na podelitev izjemne komunikacijske moči medijem, ki izhaja iz tega, da oblikujejo prednostne lestvice spornih tem, o katerih poteka javno dogajanje in delovanje posameznih akterjev, ravno množični mediji ostali edina možnost, da sami prevzamejo vlogo odgovornega, družbeno in politično ozaveščenega kolektivnega akterja v demokratično urejenih nacionalnih državah? So mediji v sodobnih demokracijah – zaradi neresljive razpršenosti drugih akterjev v javni sferi – res lahko substitut za tisto publiko, ki jo je idealizirala podoba rezonirajočega meščanskega bralstva? Je možno, da so množični mediji danes dejanski *potrošniki* skupne in homogene politične volje državljanov v nacionalni državi? Je v tem dramatičnem obratu možno reči, da so končno množični mediji tisti, ki so pravi ujetniki javnega mnenja, ki so ujeti v »jarem skupne sreče«?

Odgovor na vprašanje, kaj je v okoliščinah recepcije medijskih besedil politično relevantna subjektiviteta in kako se vzpostavlja, so doslej iskali različni avtorji. V nasprotju z odklonilnim stališčem Habermasove zgodnje teorije je denimo v svo-

jem znamenitem članku o medijih in javni sferi James Curran proučeval možnosti prenove sodobnih medijskih sistemov (v okviru nacionalne države), ki bi zmogla množične medije postaviti za okvir racionalne debate, za javno sfero kot forum. Poanta njegovega besedila je bila teza, da primerna organizacijska logika medijskega sistema (tj. kombinacija trga in skupnega odločanja, ki sta se v praksi vsaka zase izkazali za pomanjkljivi) zmore množične medije ponuditi kot javno sfero, ki bi bila »relativno avtonomna tako v odnosu do politične oblasti kot v odnosu do trga« (Curran, 1991: 52). Konkreten primer, ki ga je podrobneje predstavil Curran, je bil zgodovinski razvoj angleškega medijskega sistema. Z večjimi ali manjšimi odkloni takšno stališče odtlej prevladuje v delu literature o javni sferi.⁵

Množični mediji lahko omogočijo javno sfero kot javni forum, vprašanje pa je, ali se to v empiričnem smislu dejansko tudi zgodi in pod kakšnimi pogoji velja to uresničitev spodbujati. Idejna izhodišča teh dilem je povzel John Keane, ko je zapisal, da bi mediji »morali stremeti k omogočanju resnične skupnosti življenjskih oblik, okusov in mnenj, h krepitvi pluralnosti državljanov, ki jim ne vladajo ne despotke države, ne tržne sile. Mediji morajo služiti javni rabi in razvedrilu državljanov, ne pa zasebnim koristim in profitu političnih oblastnikov in podjetnikov« (Keane, 1991: 13). Bistvena ugotovitev je tu problem, kako razrešiti nasprotje med univerzalizmom rezonirajoče javnosti in raznovrstnostjo oziroma pluralizmom medijskih vsebin.

Dve strategiji lahko prepoznamo v teoretskih odločitvah, ki so jih na tej točki ubrali avtorji. Ena je starejša in poskuša razslojiti aktivnost javnosti in pluralizem medijskih vsebin na dve ravni (Keane 1991). »Aktivnost« povezuje s presojanjem celotne javnosti o delovanju (o organiziranosti, financiranju in oblikovanju programskih smernic) medijev, različna mnenja in možnosti za njihovo izražanje pa umešča na raven medijskih vsebin. Zmožnost kolektivnega izražanja skupnih ciljev je v tem predlogu izpeljana skozi konkretne mehanizme vplivanja na delovanje posameznih medijskih institucij oziroma skozi soodločanje javnosti kot celote o delovanju medijskega sistema. Subjektiviteta javnosti torej ne izhaja iz odziva razpršenih posameznikov oziroma občinstev na medijske vsebine, pač pa iz interesa javnosti kot celote za demokratično delovanje množičnih medijev in za njihovo funkcionalnost v procesu nadzora nad delovanjem oblasti. Ta skupni interes, ki naj bi v primernih

⁵ *Glede na premislek v predhodnem poglavju je smiselno omeniti, da je zgornja, v osnovi naklonjena ocena množičnih medijev vgrajena tudi v teorijo civilne družbe, ki sta jo razvijala Cohenova in Arato (1994). Na nekem ne ravno pogosto citiranem mestu v svoji obsežni knjigi pišeta: »Ni veliko razlogov, ki bi v naših družbah oporekali izjemni vlogi modela množičnega komuniciranja, ki je vzpostavljen od zgoraj navzdol, od središčna na obrobje. Toda generalizirajoče oblike komuniciranja tudi učinkujejo deprovincializirajoče, razširijo in vzpostavijo nove publike. V okviru splošnega komuniciranja lahko še odločneje rečemo, da prihaja do diferenciacije in pluralizacije političnih publik. Prostori za konsekvantno, kritično komuniciranje so se izjemno razmahnili skupaj z rastjo komercializiranega in manipulativnega okvira odnosov z javnostmi, oglaševanja in industrijske kulture; od subkultur do velikih vzgojnih institucij, od političnih do znanstvenih publik, od družbenih gibanj do mikroinstitucij. Od točke, ko je bil projekt razsvetljenske javnosti prvič izražen, ne gre niti za eno samo zgodovino zatona (oziroma vzpona množične kulture) niti za proces 'demokratizacije', temveč dve vzporedni zgodovini, ki ju je demokratizacija omogočila. (...) Tehnični razvoj radiodifuznih medijev ne vodi nujno v centralizacijo; zajema lahko tudi horizontalne, ustvarjalne in avtonomne oblike medijskega pluralizma« (Cohen in Arato, 1994: 46–461).*

okolščinah povzročil politično relevantno subjektiviteto kritične javnosti, je v Keanovem predlogu vezan na lastništvo oziroma upravljanje medijskih institucij. Politična subjektiviteta javnosti kot kolektivnega akterja za svoje izhodišče očitno potrebuje sistem centralnih in perifernih javnih medijev z ustreznimi mehanizmi soodločanja javnosti, v odnosu do katerih je skupna volja lahko tudi praktično izvedljiva.

Teoretiki medijev in demokracije so razvili tudi drugačne razrešitve za zgornje vprašanje o nasprotju med raznovrstnostjo medijskih vsebin in univerzalno subjektiviteto javnosti kot celote, ki naj bi se oblikovala v prostoru medijsko vzdrževane javne sfere. Pogosto omenjena ideja, ki nasprotuje Keanovemu mnenju, se v bistvu opira na znano Andersonovo tezo o zamišljanju skupnosti. Ta ideja pravi, da izražanje skupne subjektivitete ni povezano s soodločanjem pri delovanju medijev, pač pa z družbeno epistemologijo medijske recepcije.

Andersonova teza je, da so narodi nastali z umišljanjem večjih družbenih celot, ki so jih razpršenim akterjem napravili razvidne množični mediji (1998: 56). Dobro izpeljavo te teze v zvezi z vprašanjem o obstoju politično relevantne subjektivitete v sodobni javni sferi je ponudil že Michael Warner (1992). Warner je bil prepričan, da posamezniki kot člani medijskega občinstva *privzemajo* vlogo »javnih subjektov«, ko so vključeni v recepcijo medijskih vsebin! Postavljanje v to vlogo poveže številne različne posameznike; skupno kognitivno procesiranje razpršenih posameznikov preseže fragmentiranost javne sfere in več akterjev spne v abstraktno, homogeno telo občinstva. »Ne glede na to, kakšne značilnosti kulture, rase, spola ali razreda prinašamo v javni diskurz, si tisti trenutek, ko kaj prepoznamo za javno, zamišljamo, četudi nepopolno, nepomembnost teh naših partikularnosti, nas samih. Sprejmemo stališče javnega subjekta in si s tem naznačimo neistovetnost s samim sabo« (Warner, 1992: 377). Peters pa vendarle v povezavi s podobno idejo opozarja, da teza o medijskem vzpostavljanju javnosti še ne pojasnjuje, kako javnost kot celota deluje; z drugimi besedami, ni jasno, kako javnost tudi sama zahteva oziroma privzame pozicijo kolektivnega akterja, ki ji ga pripisujejo oziroma ponujajo množični mediji.⁶

Problem je torej enak, ne glede na to, katero od obeh najpogostejših strategij za iskanje razrešitve nasprotja med univerzalizmom javnosti in med pluralnostjo medijskih vsebin vzamemo v premislek. Problem je v tem, kako obnoviti takšne družbene pogoje in takšne medijske institucije, ki bodo lahko proizvedle *dehujočo, in ne le imaginarno*, politično subjektiviteto iz medijskega občinstva, strnjenege v hkratni pozornosti ali poenotenega z naslavljanjem v javni govorici.

Menim, da problem konceptualno ni rešljiv z analizo oblik publicitete; kvečjemu, širše, z analizo različnih oblik družbenega komuniciranja ali še z drugimi mož-

⁶ Peters meni, da se javnost kot zamišljena subjektiviteta oblikuje skozi pripovedi množičnih medijev in njihovo sposobnost, da uredijo panoptičen, sintetičen pregled družbenega dogajanja (Peters, 1995). Kar pri Warnerju ni povsem razvidno, je Peters izrecno opisal. Proces zamišljanja politično relevantnega subjekta ostane zgolj epistemološki projekt, če ni povezan s praktičnim delovanjem. V tem smislu mora ideja politične subjektivitete preseči idejo – medijskega – negovanja velike skupnosti (z njenimi stranskimi učinki izključevanja in nestrpnosti). Ta ideja se napaja iz preseka kritične teorije družbe in pragmatistične družbene misli. Drugi pomemben avtor, ki ponuja podobne odgovore, je James Bohman (2000, 2004).

nostmi. Da v vprašanju desubjektivizacije javnosti, ki se mestoma prekriva z oceno o atomizaciji civilne družbe, opazna odsotnost kritične publicitete ni vzrok, pač pa zgolj simptom, govori tudi znameniti Keanov komentar o razmejitvi med civilno družbo in javno sfero. »Na nesrečo je na voljo le malo podrobnih razčlemb razmerja med civilno družbo in 'področjem javnosti'. To dejstvo je toliko bolj vredno obžalovanja – in nujno kliče po spremembi –, ker živimo v času, v katerem je prostorske okvire komuniciranja zajel prevrat. Staro hegemonijo državno zgrajenega in na ozemlje vezanega življenja javnosti, v katerem so kot posredniki nastopali radio, televizija, časniki in knjige, hitro spodnaša. Na njenem prostoru se razvija množstvo omreženih prostorov komuniciranja, ki pošiljajo na smetišče konvencionalni ideal poenotenega prostora javnosti in z njim skladno predstavo o republiki državljanov, ki si prizadevajo, da bi se izkazali za vredne te ali one 'javne dobrine'« (Keane, 2001: 163–164; poudarki dodani).

Keanovo opozorilo o prepletanju javne sfere in civilne družbe je mogoče razumeti kot podaljšek prehoda iz Habermasove zgodnje v njegovo kasnejšo teorijo javnosti in javne sfere. Javno življenje se po njegovi oceni odvija bistveno drugače od obdobja, v katerem je bilo mogoče empirično govoriti o meščanski javnosti. Povod za te spremembe je prava komunikacijska revolucija, ki so jo povzročile tehnološke spremembe okoliščin in zmožnosti komuniciranja. Specifične oblike publicitete torej ne morejo biti odločilni vzrok za desubjektivizacijo javnosti. Vprašanje tudi ni več, kako je takšno stanje nastalo, temveč, kako ga je mogoče preobrniti. Od kod lahko pričakujemo spodbudo za vzpostavitev homogene politične subjektivitete? Kako aktivirati potencial imaginarne javnosti? Kako razviti mehanizme racionalnega vplivanja na politične oblasti in skupnega oblikovanja politične volje? Te odgovore velja poiskati drugod, ne v ocenah o prevladujočih oblikah publicitete. Zorni kot velja zastaviti širše, in sicer tako, da zajame še več oblik družbenega komuniciranja.

Zaključek

V zadnjem času bi lahko večino razprav o javni sferi opredelili kot skladne z različnimi motivi za opredelitev, kar najbolj ustrezne, kar najbolj veljavne konceptualizacije tistega specifičnega področja organiziranega življenja, ki omogoča družbeno samorefleksijo. Konceptualizacije te vrste poskušajo predvsem dohiteti ritem družbenih in političnih sprememb, duh naglo bežečega časa ter za potrebe znansvenega raziskovanja ali tudi vsakdanjega premisleka ponuditi urejeno pojasnitev. To ni lahka naloga, če upoštevamo dinamiko sodobne javne sfere kot izrazito kompleksnega področja, ki so ga v zadnjem času neskrito oblikovali daljnosežni procesi, med drugim tudi celovite politične reforme, kakršna je bila denimo demokratizacija nekdanjih socialističnih držav, uvajanje novih komunikacijskih tehnologij ter vzpostavljanje, krepitev transnacionalnih vzvodov administrativne oblasti. V zadnjem času je izšlo le malo del, ki opuščajo ta opisni, empirični vidik iz razprave o javni sferi.

Vpetost teoretizacij javne sfere v razvoj oziroma prenavo nacionalne države ni edini razlog, zaradi katerega je treba predpostavke o politični subjektiviteti oziro-

ma o političnih subjektivitetah v sodobni javni sferi interpretirati v tesni povezavi s cilji kritične teorije družbe. Tudi zaradi drugih razlogov predstave o politični subjektiviteti, ki je vgrajena v sodobne teorije javne sfere, ni mogoče ločiti od njene povezanosti s kritično teorijo družbe. Nenazadnje je pomemben razlog te vrste nastajanje in uveljavljanje transnacionalnih konstelacij demokratične politike.

Spoznanje o važnosti normativnega opredeljevanja javnosti govori tudi, da aktualnost Habermasovega zgodnjega dela presega običajno omenjene in ovrednotene prvine. Temelj Habermasove normativne analize kritične in rezonirajoče javnosti so ideje razsvetljenske tradicije, zlasti ideje Lockeja, Rousseauja in Kanta, ki so prepoznali dragocenost avtonomnega delovanja v območju javnosti. Razsvetljenski misleci so bili prepričani, da je javno delovanje pogoj za konstituiranje osebne identitete posameznikov kot državljanov in da je nenazadnje to osnovni pogoj za stabilnost demokratično organizirane politične družbe.

Če razmislak o politični subjektiviteti v sodobni javni sferi izpeljemo iz današnjih reaktualizacij razsvetljenske tradicije, h katerim so poleg Habermasa očitno prispevali tudi drugi sodobniki (npr. Bohman, Chambers, Cohen in Arato, Rawls), je mogoče reči celo več in konkretnije od ocene, da je sama reaktualizacija pomenila uveljavitev za razsvetljenstvo kot pojem; dejansko je obuditev razsvetljenskih idealov privedla do prenove razlage o oblikovanju politične subjektivitete v modernih družbah oziroma v sodobnih demokracijah.

Kdo oziroma kaj si sploh lahko pripiše politično subjektiviteto v sodobni javni sferi? Je to še lahko homogena in rezonirajoča javnost, kakršna je bila normativno izrisana v Habermasovem delu? Danes enostavno ni mogoče misliti demokracije brez abstraktne kolektivne subjektivitete, ki izraža javno mnenje. V svojem zadnjem velikem delu s področja politične filozofije je Habermas s tem v zvezi zapisal: »Javne sfere ne more biti brez javnosti« (Habermas, 1996: 364). Teoretska fikcija o homogenem in politično artikuliranem subjektu v prostoru družbene samorefleksije, je nazoren prikaz političnega in idejnega pomena tradicije, v kateri se je uveljavil pojem javne sfere. Ozreti se po tem izročilu, pomeni zreti v dediščino razsvetljenstva in se pokloniti progresivnim političnim učinkom modernizacije. Sodobne teorije javne sfere brez izjeme terjajo podmeno o množstvu javnosti. S tem je premislek o subjektiviteti v javni sferi neupravičeno potisnjen na obrobje. Paradoksalno pa je vendarle trditi, da je subjektiviteta v podobi homogene in interesno povezane meščanske javnosti zastarela slika pozabljene preteklosti, ki je odveč za sodobne teorije javne sfere. Zahteva po teoretski pluralizaciji pojma javnost v bistvu ne opozarja le na raznolikost subjektov (posameznikov, skupin, interesnih skupnosti) v javni sferi, ampak zares zajema in obdrži teoretsko produktivnost *hkratnega soobstoja* njihovih interesov. Če je teorija javne sfere dosegla kakšen pomemben spoznavni preboj potem, je to preboj v smislu teze, da je treba za demokratično urejene družbe iskati nenasilno sobivanje različnih pogledov in interesov. Integrativnost je pomemben del magnetizma in šarma, ki ga imajo dela o javni sferi. Paradoksalno je zato v imenu pluralizacije marginalizirati možnost formiranja nekega skupnega interesa, mnenja ali preprosto neke splošne skupne volje v univerzalni politični subjektiviteti, četudi obstaja zgolj kot soglasna in s konsenzom sprejeta teoretska norma.

LITERATURA

- Anderson, Benedict (1998): *Zamišljene skupnosti*. Ljubljana: ISH.
- Beck, Ulrich (1997): *The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Oxford: Polity Press.
- Benhabib, Seyla (1992): Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, and Jürgen Habermas. V: Calhoun, ur. *Habermas and the Public Sphere*, 73–98. Cambridge: MIT Press.
- Benhabib, Seyla (1997): Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy. V: Benhabib, ur. *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, 67–94. Princeton: Princeton University Press.
- Bohman, James (1996): *Public Deliberation*. Cambridge: MIT Press.
- Calhoun, Craig (ur.) (1992): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge: MIT Press.
- Castells, Manuel (2000): *The Rise of the Network Society. 2nd edition*. Oxford, UK: Blackwell.
- Cohen, Jean L. in Andrew Arato (1994): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: MIT Press.
- Crossely, Nick in John Michael Roberts (ur.) (2004): *After Habermas: New Perspectives on the Public Sphere*. Oxford: Oxford University Press.
- Curran, James (1991): Rethinking the Media and the Public Sphere. V: Dahlgren in Sparks, ur. *Communication and Citizenship*, 27–57. London: Routledge.
- Dahlgren, Peter (1995): *Television and the Public Sphere*. London: Routledge.
- Dean, Jodi (2001): Cybersalons and Civil Society: Rethinking the Public Sphere in Transnational Technolculture. *Public Culture*, 13 (3): 243–265.
- Eagleton, Terry (1996): *The Function of Criticism. From the Spectator to Post-Structuralism*. London, UK: Verso.
- Eley, Geoff (1992): Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century. V: Calhoun, ur. *Habermas and the Public Sphere*, 289–339. Cambridge: MIT Press.
- Fraser, Nancy (1992): Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. V: Calhoun, ur. *Habermas and the Public Sphere*, 109–142. Cambridge: MIT Press.
- Goode, Luke (2005): *Jürgen Habermas. Democracy and the Public Sphere*. London: Pluto Press.
- Habermas, Jürgen (1984): *A Theory of Communicative Action. Part one*. Cambridge: Polity.
- Habermas, Jürgen (1989): *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ISH.
- Habermas, Jürgen (1990): On the Logic of the Social Sciences. Cambridge, UK: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1992a): Further Reflections on The Public Sphere. Concluding Remarks. V: Calhoun, ur. *Habermas and the Public Sphere*, 421–480. Cambridge: MIT Press.
- Habermas, Jürgen (1992b): The Dialectics of Rationalization. V: Dews, ur. *Autonomy and Solidarity: Interviews with Jürgen Habermas*. Revised Edition, 95–130. London: Verso.
- Habermas, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Oxford: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (2001): Constitutional Democracy: A Paradoxical Union of Contradictory Principles? *Political theory*, 29 (6): 766–781.
- Hahn, Lewis E. (ur.) (2000): *Perspectives on Habermas*. La Salle: Open Court.
- Hauser, Gerard A. (2001): Prisoners of Conscience and the Counterpublic Sphere of Prison Writing. V: Asen in Brouwer, ur. *Counterpublics and the state*, 35–58. New York: SUNY Press.
- Jakubowicz, Karol (1991): Musical Chairs? The Three Public Spheres in Poland. V: Dahlgren in Sparks, ur. *Communication and Citizenship*, 155–175. London: Routledge.

- Keane, John (1991): *Mediji in demokracija*. Ljubljana: ZPS.
- Keane, John (2001): The Structural Transformations of the Public Sphere. V: Hacker in Van Dijk, ur. *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice*, 70–89. London: Sage. Kleinstüber 2001
- Kymlicka, Will (2002): *Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Landes, Joan (1988): *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*. Ithaca: Cornell University Press.
- Lavine, Thelma Z. (2000): Philosophy and Dialectic of Modernity. V: Hahn, Lewis E., ur. *Perspectives on Habermas*, 139–155. La Salle: Open Court.
- Mah, Harold (2000): Phantasies of the Public Sphere: Rethinking the Habermas of historians. *Journal of Modern History*, 72: 153–182.
- Pajnik, Mojca (2005): Feminist Variations of the Habermasian Public. V: Pinter, ur. *Communication in the Global World*, 135–156. Ljubljana: Slovensko komunikološko društvo.
- Pérez-Díaz, Víctor (1998): The Public Sphere and a European Civil Society. V: Alexander, ur. *Real Civil Societies*, 211–238. London: Sage.
- Peters, John D. (1995): Historical Tensions in the Concept of Public Opinion. V: Glasser in Salmon, ur. *Public Opinion and the Communication of Consent*, 3–32. New York: Guilford Press.
- Pinter, Andrej (2002): Od modernih k deliberativnim predstavam o mnenjskih procesih. *Družboslovne razprave*, 18, 41, 171–189.
- Pinter, Andrej (2004): Public Sphere and History: Historians' Response to Habermas on the 'Worth' of the Past. *Journal of Communication Inquiry*, 28 (3): 217–232.
- Pinter, Andrej (2005): *Sodobne teorije javne sfere*. Ljubljana: FDV.
- Rawls, John (1996): *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Sassi, Sinikka (2001): The Transformation of the Public Sphere? V: Axford in Huggins, ur. *New Media and Politics*, 89–108. London: Sage.
- Seligman, Adam B. (1992): *The Idea of Civil Society*. New York: The Free Press.
- Stæheli, Lynn A. in Mitchell Don (2004): Spaces of Public and Private: Locating Politics. V: C. Barnett in M. Low (ur.), *Spaces of Democracy: Geographical Perspectives on Citizenship, Participation and Representation*. London: SAGE.
- Strong, Tracy B. in Frank Andreas Sposito (1995): Habermas's Significant Other. V: S. K. White, ur. *The Cambridge Companion to Habermas*, 263–287. Cambridge: Cambridge University Press.
- Škerlep, Andrej (1989): Pojmovanje javnosti v kritični teoriji Jürgena Habermasa. Spremna beseda. V: Habermas. *Strukturne spremembe javnosti*, 301–319. Ljubljana: ISH.
- Škerlep, Andrej (1997): *Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji*. Ljubljana: FDV.
- Warner, Michael (1992): The Mass Public and the Mass Subject. V: Calhoun, ur. *Habermas and the Public Sphere*, 377–401. Cambridge: MIT Press.
- Young, Iris Marion (2000): *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Zaret, David (1998): Neither Faith nor Commerce: Printing and the Unintended Origins of English Public Opinion. V: Alexander, ur. *Real Civil Societies*, 162–190. London: Sage.